

schoone titel, welk een verheven doel!'⁹⁴⁾

Door middel van de vestiging van buurtverenigingen tot veredeling van volksvermaken toonde 'het volk' aan de boodschap in de krant te hebben begrepen. Het beschavingsstreven in eigen kring blijkt zo bezien een tactiekverandering, voortgekomen uit de tweeslachtige houding van elites tegenover lager geplaatsten. Een voorname doelstelling bleef om het goede voorbeeld te geven aan minderontwikkelden. Daarmee zette het offensief van de eerste jaren zich in zekere zin voort.

Het tweede criterium - het maatschappelijk draagvlak - nuanceert dat beeld van een continu offensief echter. Na 1900 verzwakte het liberale beschavingsoffensief, zo hebben De Rooy en Helsloot opgemerkt.⁹⁵⁾ De teloorgang van het Rotterdamse Volksvermaken lijkt dat beeld te bevestigen. In nieuwe verenigingen bleven liberalen echter onverminderd ijveren voor volksveredeling. De Tuchtunie kan hier worden genoemd, maar vooral Ons Huis, dat brak met de oude methode van massabijeenkomsten, zoals Volksvermaken die hanteerde. Ons Huis koos voor direct contact met 'het volk'. In het verenigingsgebouw aan de Gouvernestraat, een buurt van 'voor velen afschrikwekkende duisternis', konden arbeiders terecht voor allerlei vormingscursussen, maar ook voor ontspannende activiteiten als concerten en tentoonstellingen.⁹⁶⁾

Gevoegd bij de talrijke beschavingsinitiatieven uit confessionele en socialistische hoek en van de 'neutrale' buurtverenigingen, is duidelijk dat na de eeuwwisseling het beschavingsoffensief van elitaire verenigingen als Floralia en Volksvermaken werd voortgezet als beschavingsstreven in waarlijk brede kring. Dit ook over de negentiende-eeuwse periode te beweren, doet in Rotterdam afbreuk aan het gegeven dat 'het volk' zelf toen nauwelijks actief optrad ter veredeling van zijn vermaak. Tot ongeveer 1890 gebeurde dat tamelijk eenzijdig op initiatief van particuliere, elitaire instellingen.⁹⁷⁾

Een uitzondering vormen wellicht werkliedenverenigingen, zoals Coster's Fakkelt (1849) en De Wederzijdsche Hulp (1867), die de ideologie van zelfhulp al vroeg praktiseerden door middel van een ziekenkas en voordrachtenavonden. Deze verenigingen opereerden echter veelal onder patronage van welgestelden en legden de prioriteit niet bij onderling genoeg, maar bij materiële ondersteuning van de leden. De buurtverenigingen tot veredeling van volksvermaken van na de eeuwwisseling waren van een ander allooi: verede-